

ШИИЗМЪТ – РЕЛИГИОЗНАТА ФОРМА НА ИДЕЯТА ЗА СОЦИАЛНА ПРОМЯНА

Богдана Тодорова*

Увод

Когато говорим за Иран и Саудитска Арабия говорим за два съперника за регионално лидерство. Саудитска Арабия е най-мощната сунитска държава в Близкия изток, свързана с уахабизма, доминиращата форма на исляма в нея днес. Иран е лоното на шиизма, на „другия ислям“. Основен проблем днес е религиозният разлом и растящото напрежение между сунити и шиити, в резултат от съперничеството на тези водещи играчи в района. Ето защо фокусът на статията е насочен към разкриване на догматичните различия между сунити и шиити и необходимостта от добро научно познаване на тези два основни клона на исляма. Намиране на решение за намаляване на конфликтогенния потенциал е възможно ако те бъдат разгледани в контекста на исляма като политически проект – да интегрира традиционните ценности в процесите на социално икономическо и политическо обновление, от една страна, и през призмата на започналия процес по „обективизиране на исляма“ – ислямът се отделя от обичаи, традиции и се преосмисля като самостоятелен обект, появил се благодарение на конкретни оригинални източници (Todorova, 2017). Отношението на мюсюлманите към исляма отразява съвременното отношение към религиозния авторитет, което предполага една дистанцираност от класическата традиция (благодарение на новите технологии и интернет голям брой мюсюлмани имат достъп до текстовете на исляма, което руши предишните модели на познание и поставя под въпрос авторитета на традиционните „пазители на исляма“). Настоящото изследване има за цел да обогати българския научен фонд с данни за противичащия процес на модернизация в Иран и ренесанс на ислямския модел на държава, на база проучена литература и източници.

Цели и задачи

Статията има за цел да проследи навлизането на исляма в Иран и анализира последиците от влиянието на халифата; да очертае основните идеи и силни страни на шиизма и да апробира тезата, че шиизмът е религиозната форма на идеята за социална промяна.

* Богдана Тодорова, д.ф.н, професор, Институт по философия и социология, Българска академия на науките, email: bonytodorova@gmail.com

Приложеният подход на анализ е комплексен, интердисциплинарен, проблемно-тематичен. Направени са теоритични обобщения, изследвани са причинно-следствените връзки, характеристики и процеси свързани с влиянието на шиизма, ролята на духовенството, като важен фактор за ислямския политически активизъм.

Навлизване на исляма в Иран

Арабската инвазия в Сасанидска Месопотамия започва през 633 и завоюването на гр. Хира, бившата столица на Лахмидите. През 651 г. е завоювана една от най-богатите и до днес провинции в Иран – Хорасан, с което се слага край на Сасанидското управление. Единствено регионите Балх, Забулистан и Кабул, както и предкаспийските области – Дейлем, Джилан и Табаристан остават независими и никога не са завоювани от арабите.

Завоюването на Иран и управлението на халифата имат сериозни последици:

- миграция на арабско население (формират се не само арабски квартали, но и военни кампуси, в които има регенти-наместници на халифа. Впоследствие около тях се оформят центрове от градски тип и се налага ислямската култура);
- налагане на арабския език като официален и литературен (с уточнение, че иранската култура не умира, а оказва специфично влияние върху арабската. През средата на VIII век много трудове от пахлави са преведени на арабски език. Придобивайки статут на официален език в страните от Западна Азия и Северна Африка, арабският се налага официално в литературата, а паралелно с това се разпространява и арабската азбука);
- налагане на исляма като религия на завоевателите (ислямът замества зороастризма и ограничава бъдещото разпространение на християнството);
- поява на нови религиозни конверти (голяма част от градското население и управляващите започват да се идентифицират с местните арабски племена, придобивайки статут на “mawla” (близки до), но не и „равни на“ арабите. Макар и смятани от арабите за нисша прослойка, те заемат висши позиции, особено във финансовата сфера) (Lambton, 1954).

Шиитите се определят като „религиозно-политическа опозиционна партия“ на Омеядите. Можем да се присъединим към тезата на поредица от изследователи от XIX-ти век, че “шиизмът е иранската концептуализация на ислямските идеи, реакция на иранския дух срещу арабизма“ (Р. Дози, А. Мюлер). Името на шиитите става символ на последователите и потомците на Али, както и на идеята за унаследяване на Имама. По време на Омеядите много хора се присъединяват към шиитите, особено в Ирак и Иран. Те се

опитват да се освободят от унижителна зависимост от арабските племена и да получат равни права с арабите.

Основни идеи на шиизма

Идеята за социална промяна и култът към мъченичеството са двете най-силни и привлекателни страни на шиизма, като специфично разклонение на исляма. Последователите на Али ибн Аби Талиб, зет на Пророка Мохамед са хора от по-ниските социални слоеве, недоволни от лукса на управляващите класи и нарастващото социално неравенство. Те смятат, че властта трябва да продължи по линия на Али и Фатима.

Като цяло шиитите са малцинство в ислямския свят, но те винаги са генератор на протести за социална справедливост и на социални концепции, които влияят силно върху народните движения. Аш-Шахрастани в книгата си „Религии и религиозно-философски учения“ дефинира основно пет школи на шиизма: кайсаните, зейдитите и имамити, които могат да бъдат отнесени към умерените шиити и не са далеч от сунитския (класически) ислям (аш-Шахрастани, 2011). Исмаилитите и „крайните“ (галия) шиити създават учения, които не са просто отдалечени от постулатите на исляма, но могат да се разглеждат като отделни религии. Всички те имат разногласия по отношение на правото на унаследяване. От двете разклонения на исляма сунизмът винаги доминира и надделява, дори в Иран до края на XV-ти век. Шиитите позволяват и така нареченото „прикриване на религиозната принадлежност“ (Taqiya) в отделни случаи, например преследване.

Като религиозно течение в исляма, шиизмът се формира по времето на смъртта на третия шиитски имам Хюсеин (680) и установяване династията на Аббасидите. Това е и времето на раждане на култа към мъченичеството като път към Всевишния. Заражда се идеята, че смъртта на мъченика е голяма заслуга към Бога, пряк път към Рая. След смъртта на първите три имама (Али, синовете му Хасан [който е почитан от шиитите като мъченик] и Хюсеин) се случва първото сериозно разделение на шиитите. Отделят се кайсанитите, групата от шиити, които разпознават зетя на Хюсеин Мохамед ибн-Ханафия като наследник на Хюсеин и се появява концепцията за скрития имам, за скритото му съществуване (*гайба*) и за завръщането (*раджа*). По-късно концепцията е приета и от умерените шиити (имамити) и от „крайните шиити“. Мнозина се питат кой е скритият имам? За някои скритият имам е реален, но никой не знае дали е потомък на Хасан ал-Аскари или някой друг. Едни шиити вярват, че скритият имам е изчезналият дванадесети имам Мохамед ибн Хасан, а за други – това е осмият имам Реза. Те не вярват в смъртта му, а че ще се върне като Махди.

Подобно на сунитите, при които има разделения между „буквалисти“ (*Ашаб ал-Хадис* – опиращи се само на Корана и хадисите) и допускащи логични заключения и лично мнение (*Ашаб Ар-раи*) и шиитите формират различни школи – „акбарити“ (опират се само на Корана и хадисите) и „усулити“ (практикуват „кияс“ и „иджмаа, въз основа решенията на муджтахидите) (Corbin, 1991). Вярват, че муджтахидите притежават правото да дават изявления по въпросите за корените на исляма (Usul) и правата (Furu). „Mujtahids“ могат да съществуват до завръщането на Махди и се наричат Hojjat Al-Islam (доказателство на исляма), това са имамите с най-голям авторитет (Имам Хомейни). След утвърждаването на шиизма в Иран в епохата на Сафавидите, всички укази на Шаха и правителствените реформи е трябвало да получат одобрението им, както и обявяването на свещена война в името на вярата.

Шиитските теолози свеждат догматиката до пет основни пункта на вярата (Usul ad-din): Tauhid – догмата за Единобожието, справедливост („адл“) – вярата в Божията справедливост, пророчество – признаването на пророческата мисия на Пророка Мохамед и предходните пророци, имамат – признаването на необходимостта от унаследяване по линията на Али, възкресение („маад“) – вярата във възкресението, в Страшния съд и в отвъдния живот. Четири от тях са общи със сунитите, а с идеята за справедливост се доближават до интерпретацията на мутазилитите. Подобно на тях, шиитите смятат себе си за защитници на Единобожието (Таухид) и Божията справедливост. Божието предопределение трябва да се разглежда като предварително зададено. Така трябва да се разглежда и догмата за необходимост от присъствие на имам. Той трябва да бъде духовен водач на човечеството във всяка епоха, и не може да греши, водейки хората по правилния път към спасение.

Концепцията за имама радикално се различава от сунитското разбиране за халифа. При сунитите халифът няма сакрални качества и не е авторитет – учител. За шиитите имамът, с вложените в него божествени качества, е духовен водач и учител, наследник на достойнството на Пророка. Неговата непогрешимост (исма), в думи и дела, му е иманентно присъща (Dabashi, 1988).

При шиитите знанието за истинския имам и декларирането на привързаност към него са необходимо условие за спасение. Дори ако мнението на Имама се различава от вътрешното убеждение на хората, те трябва да приемат неговото, като очевидна и неоспорима истина.

Според мнозинството шиити, особено имамитите, идеята за завръщането на скрития имам се припокрива с идеята за идването на Махди. В сунизма идването на Махди няма статут на догма, а представлява по-скоро митологична украса на идеала за бъдещето, като допълнение към класическо разбиране за света. Махди е посланик, възвестяващ приближаващия край на света. Сунитите не го свързват с определен човек, а мислят че името на

Махди трябва да съответства на името на Пророка. По този начин те отричат шиитската традиция на дванадесетия имам. При шиитите идването на Махди е важна догма. Махди трябва да продължи не просто делото на Пророка, но да възстанови исляма в първоначалната му форма, но най-вече да възстанови, потиснатата от сунитските халифи, теокрация. Негова мисия е да възстанови справедливост и мир на земята, да премахне тираните и тиранията, насилието над хората.

Това дава основание да се направи извод, че шиизмът е идеологическа форма на изразените от масите социални послания а завръщането на скрития имам е религиозна форма на идеята за социална трансформация. В очите на обикновените хора Махди е трансформаторът на обществения ред, спасителят на потиснатите и бедните.

В Иран сунизмът е феодално- класова идеология, а шиизмът – идеология за политическо и социално противопоставяне.

Еволюция на шиизма и религиозна реформа

Създаването на Ислямска република е решителен момент в институционалното функциониране и доктринална еволюция на шиизма. Разширени са концептуалните рамки на разбирането за религия и ролята и мястото ѝ в живота на общността. Приемането на едно и също съществително – „*веляят*“ за обозначаване сана на законния приемник на Пророка Мохамед и за компетенция на богослова законотворец, оглавяващ държавата, маркира вътрешната трансформация и семантична промяна на понятието. Тази модификация на смисъла отразява смесването на власт и авторитет и три основни критерия: *статус на субекта* (погрешимост-непогрешимост), *модус на авторитета* и *източник на легитимация* (принадлежност към семейството на Пророка-превъзходство в богословските знания) (Mohammadi, 2001).

С конституционната революция в Иран започва нов период, а опитите за насилствено внедряване в ислямския свят на чужди нему институции и концепти водят до промени в реализацията на политическата власт, което неизбежно влияе върху ролята на религиозния авторитет. Започва обновление на доктринално и институционално ниво, а Имам Хомейни реализира важен революционен проект – отъждествява функцията на мюсюлманския законотворец, с авторитета на Пророка. Така той иска да преодолее разрива в приемствеността на идеалния модел власт в исляма, премахвайки историко-теологическите препятствия по пътя на предаване на имамата, както и да преодолее политическата апатия на духовенството. Улемата започва да възприема като своя първостепенна задача да преосмисли собственото си участие в политиката и мястото на исляма в социума (Roy, 1996).

В резултат прогресът на юрисцпруденцията, политизацията на улемата, гъвкавостта на институтцията „марджиа“, както и концепцията за богослова-юрист начело на властта, отразяват цялата многопосочност на шиитския ислям и желанието му да бъде в унисон със съвременността (Millard, 1973).

Без да прави опити за нова богословско-философска идеология Хомейни използва догматиката, за да извлече от нея теоритическото наследство, като допълнителен заряд за промени. Използва Корана, за да накара хората да повярват в истинността и правотата му. (Khamenei, 2000) Религията е сведена до два основни принципа: до единобожието, което не разделя хората и до единство на вяра и разум, полагайки това единство в рамките на традицията. В резултат имаме едно ново отношение към религията, не просто като система от вярвания, а като система от теоритични и практически принципи за постигане на нравствената и историческа истина за исляма.

Ислямът се представя като съвкупност от нравствени добродетели, ред и полза, която кара хората да съзидават мъдър и справедлив свят. Коранът и Сунната са фундаментите и основни източници на знание, които обезпечават идеалният живот на социално, обществено, държавно, културно и политическо ниво и задават необходимите норми, към които вярващите трябва да се придържат.

Идването на скрития имам изначално определя политизирането и повишената социална активност на шиизма. Друг фактор, който мобилизира революционната активност на шиитите е тяхната дискриминация от страна на сунитското мнозинство.

Опитите за износ на ислямска революция в арабски страни, имащи на територията си шиитски общности, водят до ръст на икономическо и политическо противопоставянето между Иран и арабските страни.

В последните години станахме свидетели на честата употреба на термина изграждане на *„шиитски полумесец“*, в който влизат Иран, Ирак, Сирия и Ливан, където „Хизбулла“ е водеща политическа сила. Трябва много внимателно да се прибягва до употребата на този термин, отчитайки факта, че в него влизат различни държави, в които шиитите имат собствен дневен ред, а симпатиите към Иран имат не толкова идеологически, колкото прагматичен характер. Шиитите в Ирак, поддържат тесни връзки с Иран, но развиват в страната собствен модел на ислямска демокрация, основан на светски институции (за разлика от иранския „веляят е-факих“). Сирийският режим също поддържа тесни връзки с Иран, но тук може да говорим по-скоро за „брак по сметка“. Прагматичен курс ръководи и ливанската „Хизбулла“, която с финансовата поддръжка от страна на Иран създава държава в държавата.

Заклучение

Сериозен проблем днес е религиозният разлом и растящото напрежение между сунити и шиити, в резултат от съперничеството на водещите играчи в региона – Иран и Саудитска Арабия.

За да разберем днешните събития, включително и ролята на ИД (Armstrong, 2014) и задълбочаващото се противопоставяне на шиити-сунити трябва добро познание на историята, една нова гносеокрация и на шиизма, и на ухабизма, с неговите три институционални стълба: една власт, един управляващ, една джамия, т.е. управляващият е един – кралят на Саудитска Арабия, абсолютната власт принадлежи на официалния ухабизъм, а той на свой ред контролира джамията, т.е. света (Crooke, 2014); с осъзнатата му необходимост да съхрани модернизационните тенденции (образование и икономическа диверсификация) [1] и връзките със Запада и да отграничи традиционния религиозен дискурс, който му придава политическа легитимност. Според експерти в това се корени схизмата между саудитската династия и нейните противници, част от които са ИД и някои клерикални кръгове в арабския свят); с изграждането в Близкия изток, под влияние на ухабитската парадигма, на нова религиозна идеологическа система, която може да се определи като формиране на „нова сунитска идентичност“, която служи за проява на ислямистките радикални движения. Като идеология новата сунитска идентичност възниква в края на XX началото на XXI век. В условията на разпад на държавността и на социално-политическите институции, разрушена икономика и инфраструктура, бежанска криза, се засилват позициите на радикални и екстремистки групи, които водят борба не само с правителствата, но извършват и етнически и религиозни прочиствания, налагайки своя контрол и порядки над завладените територии. Основен фактор за нестабилност са политическите групировки свързани в религиозен план със сунитското направление в исляма.

Настоящият доклад очерта протичащия процес на модернизация в Иран и ренесанс на ислямския модел на държава. Предложените оригинални идеи допълват българското изследователско поле с познания за доктриналните различия между сунити и шиити, за политическия активизъм на шиизма и идеите му за социална промяна, като възможни лостове за преодоляване на шиитско-сунитското противопоставяне, което активно се използва както от глобалните, така и от регионалните играчи в борбата за влияние в Близкия изток. И сунитите, и шиитите търсят съюзници в други страни (Иран поддържа шиитите в Ливан, Саудитска Арабия сунитите в Ирак). Техните разногласия служат и за идеологическа база на геостратегическото съперничество между Иран и Саудитска Арабия, които не воюват директно. Ако

напрежението между тях спадне, може да очакваме и намаляване на напрежението между сунити и шиити.

Бележки

[1] Саудитската монархия се утвърди като мощна модернизираща сила. Крал Абдула основава политиката си на два приоритета: образование /изпращане на младите да се учат в чужбина и се увеличи броят на смесените университети, жените получиха право да работят/ и икономическа диверсификация. Легализира 4 сунитски правни школи като разреши на техните последователи да прилагат основните им принципи при интерпретирането на ислямския закон. Стесни се влиянието на религиозните институции и полиция.

Референции:

Аш-Шахрастани, Мухаммад абд ал Карим (2011). Книга о религиях и религиозно-философских учениях (Al-Milal wa al-Nihal), Brunei Darussalam, pp. 301-322.

Мюллер, Август (2018) История исляма. С основания до вомейших времен, т. 3 Armstrong, K. (2014) „The deep roots of Islamic State”, New Statesman, 21-27 November, p.3

Corbin, H. (1991) En Islam Iranien: aspects spirituels et philosophiques; le Shi'isme duodemain Gallimard, Paris, pp. 53-55.

Crooke, A. (2014). You can't Understand ISIS if You Don't Know the History of Wahhabism in Saudi Arabia 08/27/, http://www.huffingtonpost.com/alastair-crooke/isis-wahabism-saudi-arabia_b_5717157.html

Dabashi, H. (1988). Two clerical tracts in constitutionalism Authority and political culture in Shiism, ed. by S.A. Arjomand, N.Y., pp. 334-370.

Dozy, R (1927) Supplément aux dictionnaires arabes, v. 1–2, Leyde, 1881; 2 éd., [P.] Khamenei, S.M. (2000). Development of Wisdom in Iran and in the world, SIPRI, Iran, p.92

Lambton, A.K.S. (1954). Islamic Society in Persia, London, pp. 34-36.

Millard, W.G. (1973). „Aspects of modernism in Shi'a Islam”, Studia Islamica, vol. 37, Paris, pp. 112-128.

Mohammadi, M. A. (2001). Study of the Transformation of the Revolution to Institution. The Islamic Revolution in Iran. A So-ciological Study. V. 1, Teheran, pp. 166-167.

Roy, O. (1996). „The Crisis of religious legitimacy in Iran”, The Middle East Journal, vol. 53:2, Washington D.C

Todorova, B. (2017). The position of “unity” in the political thought of Imam Khomeini, Sibiu, Romania.

ШИИЗМЪТ – РЕЛИГИОЗНАТА ФОРМА НА ИДЕЯТА ЗА СОЦИАЛНА ПРОМЯНА

Резюме

Иран е лоното на шиизма. Статията има за цел да проследи и анализира ролята и мястото на исляма в Иран, да разгледа догматичните различия между сунити и шиити, в контекста на геостратегическото съперничество между Иран и Саудитска Арабия. Апробирана е тезата, че шиизмът е религиозната форма на идеята за социална промяна, чрез интердисциплинарен и проблемно-тематичен подход. Предложени са оригинални идеи и литература, с цел обогатяване на българското научно познание за шиитския ислям, имащи научно-приложен ефект.

Ключови думи: Иран, шиити, сунити, социална промяна, религиозна реформа

JEL: Z12

SHIISM – THE RELIGIOUS FORM OF THE IDEA FOR SOCIAL CHANGE

Bogdana Todorova*

Abstract

Iran is the bosom of Shi'a. The article aims to trace and analyze the role and place of Islam in Iran, to consider the dogmatic differences between Sunnis and Shiites in the context of the geostrategic rivalry between Iran and Saudi Arabia. It has been suggested that Shiism is the religious form of the idea of social change through an interdisciplinary and problem-thematic approach. Original ideas and literature have been proposed to enrich the Bulgarian scientific knowledge of Shiite Islam, with a scientifically applied effect.

Key words: Iran, Shia, Sunnis, social transformation, religious reform

JEL: Z12

* Bogdana Todorova, DSc., Assoc. Prof., Institute for the Study of Societies and Knowledge, Bulgarian Academy of Science, email: bonytodorova@gmail.com